

Алла СЕРЕДЯК (Львів)

ІВАН ФРАНКО У ВИДАВНИЧИХ ПЛАНАХ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА”

(прижиттєвий період)

Письменник, філософ, історик, активний політичний та громадський діяч Іван Франко незаперечно є найвагомішою постаттю українського національного життя Галичини кінця XIX – початку XX ст. Саме його твори найяскравіше відображали реальне життя усіх верств населення українського суспільства Австро-Угорської імперії, а головно селянства, організатором якого з 1868 р. стало товариство “Просвіта”.

Попри перші організаційні проблеми, галицьке суспільство високо оцінило заснування нового товариства. Вже сформованим громадянином, у 1883 р. Франко писав: “Заснування товариства “Просвіти” становило дуже важний і рішучий крок в духовому розвою нашої суспільности, звернувши перший раз увагу інтелігенції на конечну потребу народної просвіти. Тільки заснування і розвивання такого товариства могло оживити і утвердити народолюбний рух серед галицько-руської інтелігенції, надаючи йому широку реальну підставу”¹. Відповідні оцінки Франко давав, виходячи з власного досвіду. Ще гімназистом він постійно відчував брак української книжки. У його рідній гімназії зі всіх “шматочків людського знання” найменшу частину становила руська література. Шкільному товаришеві він писав: “У нас в Дрогобичі руської книжки трудніше дістати як з папороті цвіту”². Франко розумів, що книжка рідною мовою повинна бути легкодоступною не тільки кожному школяреві, гімназистові чи студентові, а й кожному селянинові. Відтак, вона повинна займати бодай рівне місце з польською і німецькою літературою в бібліотеках, книгарнях, приватних збірках. За умов відсутності державної програми це завдання могла виконати потужна громадська організація. Першою такою структурою стала “Просвіта”. Надзвичайно критично ставлячись до молодого народовства, Франко визнавав, що відтоді “народний рух звільна виходить із теоретичного розумування та з сентиментального ентузіазму на поле конкретної, виразно обмеженої, більш-менш методичної праці”³. Природно, що з юних літ він шукав шляхів до “Просвіти”, які виявилися непростими, як і взаємовідносини з товариством упродовж усього його життя.

Іван Франко вступив до “Просвіти” в 1876 р. як член студентської громади Львівського університету “Академічний Кружок”. У цей час він активно публікував свої перші твори в студентському часописі “Друг” (з 1874 р.)⁴. “Просвіта” вже

¹ Діло. – 1883. – № 9/10. – С. 1–2.

² Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. (далі – Зібрання творів...). – Київ, 1986. – Т. 48. – С. 10.

³ Франко І. З історії української молодіжи в Галичині, 1871–1884 // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1903. – Т. LV. – С. 2.

⁴ Возняк М. Матеріали до життєпису Франка (З додатком двох недрукованих його біографій) // За сто літ. – Львів, 1927. – Кн. 1. – С. 170–172.

тоді стала відомим товариством, яке забезпечувало українською книжкою школи та перші сільські бібліотеки Східної Галичини. Однак першим твором Франка, опублікованим у виданні просвітян, було оповідання “Слимак” (під псевдонімом “Мирон”), надруковане в календарі “Просвіти” на 1882 р. Причиною непорозумінь була відмінність у політичних поглядах просвітян, що репрезентували народовську течію у Галичині, і радикальної молоді, яку очолював молодий, безкомпромісний, нерідко гарячкуватий, однак безсумнівно талановитий письменник.

Маючи у своєму ранньому доробку поезії німецькою та польською мовами, Франко зрозумів, що це не його майбутнє. Однак, назвавши себе русином в останній третині XIX ст., потрібно було ще зробити вибір між русофільською чи українофільською (народовською) орієнтаціями. Це визначало участь у щойно формованих громадах чи товариствах, зокрема москвофільському “Друзі”, “Слові”, “Обществі ім. Качковського” чи народовській “Просвіті” або “Дружньому Лихварі”. Підліткові було нелегко зорієнтуватися в тонах та півтонах політичних течій галицької Русі.

Першою нагодою знайти свого читача став для нього часопис “Друг”. “Серед спорів язикових і національних” Франко ще тільки визначався, “не міг найти ладу і хитався довго то на сей, то на той бік”⁵. Участь у москвофільських товариствах давала хлопцям трибуну для публічних виступів, а також можливість користуватися матеріальною базою русофілів. Очевидно, що звернення Франка до русофільських товариств після приїзду до Львова мало також практичний характер. Як згадував приятель Франка В. Левицький, кружок “уділяв своїм членам позички, мав білети по знижених цінах до польського театру, лазні, його члени діставали підмоги з Народного Дому, Ставропігійського інституту тощо”⁶. Ані “Просвіта”, ані “Дружній Лихвар” не забезпечували подібних переваг. Народовські товариства були значно бідніші, відтак відставала і культурна діяльність. “Політичної ролі не відігравали тоді народовці ніякої, їх одинокий часопис “Правда” виходив дуже не правильно, часом раз на кілька місяців. [...] Книжечки “Просвіти” виходили мляві, обмежені, [...] крім видання книжечок, “Просвіта” більше зовсім нічого не робила”, – згадував ті роки Є. Олесницький⁷. Звичайно ж, такі громади не могли притягувати по молодечому дієво налаштоване студентство. Водночас, молодіжні товариства та гуртки Львова не ворогували, а це дозволяло ділитися думками, запозичувати ідеї, виробити власний світогляд і впливати на інших. З обранням до управи “Академічного Кружка” восени 1875 р. Івана Франка та Володимира Левицького, до товариства без перепон приймали народовців. У липні 1876 р. “Академічний Кружок” і народовський “Дружній Лихвар” об’єдналися, визначивши свої ланки діяльності – культурно-просвітня праця і матеріальна допомога студентству⁸.

Перешкодою для вступу Франка-гімназиста та Франка-студента до “Просвіти” була також висока вступна вкладка, яку Головний виділ на початку 70-х рр. XIX ст. визначав індивідуально для кожного новоприбулого. Однак вона залишалася високою, що виправдовувалося концепцією працювати для народу, хоча ще не з народом. Водночас, “Просвіта” розуміла необхідність співпраці зі студентством.

⁵ Франко І. Зібрання творів... – Київ, 1986. – Т. 49. – С. 224.

⁶ Василь Лукич. Спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С. 62.

⁷ Олесницький Є. З-понад четвертини століття // Там само. – С. 66.

⁸ Правда. – 1876. – № 13–14.

Це спонукало товариство приймати до лав молодіжні товариства на правах асоційованих членів і в такий спосіб залучати молодь, встановлюючи невелику річну вкладку для цілої організації. У складі студентської спілки “Академічний Кружок” Франко і потрапив 7 червня 1876 р. до “Просвіти”.

Світогляд Франка формувався в літературно-політичних баталіях 1875–1876 рр. Провінційний хлопець, який нещодавно зізнався у листі до коханої дівчини (Ольги Рощкевич), що “боїться Львова”⁹, поставив перед собою та друзями амбітне завдання – формувати світогляд майбутньої інтелігенції його ж рідною мовою¹⁰. На початку 1876 р. Франко з друзями остаточно зрікся русофільства. Редакція “Друга” дала впевнену відсіч нападкам москвофілів, що найчастіше публікувалися у “Слові”¹¹. Восени 1876 р. відбулося остаточне переродження Франка у бік “радикалізму”¹². Відтак, не дивно, що саме навесні того року відбулися найтісніші контакти кружківців з народовськими громадами.

На жаль, співпраця тривала недовго. “Просвіта” гуртувала довкола себе інтелігенцію, яка би мала працювати для народу. Однак через вісім років діяльності дистанція між цими соціальними верствами не зменшилася. Товариство нерідко обмежувалося декларацією гасел, а Франко робив реальні кроки до зближення. Розбіжності проявилися вже в кінці 1876 р.: на офіційних заходах та фото він з’являвся у вишитій сорочці, тоді як просвітяни одягалися у фраки з краватками, відстоював фонетичний правопис, чого ще довго боялася “Просвіта”. Відмовився Франко від модної та прийнятої в наукових колах німецької мови, пояснюючи, що “руська бесіда – то для мене любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, який єсть...”¹³. Він публікує у “Друзі” повість “Петрії і Довбуцуки”, однією з сюжетних ліній якої є згубний вплив панів на селянина, особною книжечкою видає збірник своїх віршів “Балади і розкази”, пише низку дрібних ескізів і новел (“галицьких образків”), в яких реально змальовує життя галицького народу. На початку 1877 р. “Друг” надрукував низку оповідань Франка на соціальну тематику під загальною назвою “Борислав”. Романтизм народовців у головах І. Франка та гуртківців поступився західноєвропейському соціалізму. Через півроку після вступу “Академічного Кружка” до “Просвіти” розбіжності виявилися значно глибшими. Під впливом Драгоманова “Друг” перейшов на радикальні позиції, що гостро негативно сприйняли просвітяни. Член виділу “Просвіти” Володимир Барвінський у народовській “Правді” розкритикував пропаганду гуртківцями праць С. Подолинського та О. Терлецького¹⁴.

До повного розриву з “Просвітою” призвів арешт Франка в червні 1876 р. Виключення з “Просвіти” та інших народовських товариств Франко розцінював як найважче випробування: “Та не сама тюрма була для мене найтяжчою пробою [...] сто раз тяжчий і несправедливіший засуд усієї суспільності, кинений на нас, страшенно болів мене, [...], а люди (з старших), котрі хотіли мати зо мною яке-

⁹ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 39.

¹⁰ Друг. – 1876. – № 14–15. – С. 242.

¹¹ Там само – № 11; 14–15.

¹² Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. – Київ, 2006. – С. 173.

¹³ Франко І. Зібрання творів... – Т. 48. – С. 46.

¹⁴ Правда. – 1877. – № 1–2. – С. 66.

небудь діло, видались зо мною тільки в секреті, що мене ще дужче принижувало”¹⁵. І. Шараневич наполіг на забороні Франкові користатися бібліотекою “Руської Бесіди”. Розпач Франка посилював розрив заручин з нареченою Ольгою, батько якої заборонив йому відвідувати їхній дім. На рішення священника о. Рошкевича вплинув арешт письменника, а пізніше поширена просвітянами думка про те, що Франко паплюжить духовенство та проповідує атеїзм. Двадцятирічного юнака звинуватили у всіх можливих гріхах: атеїзмі, соціалізмі, нігілізмі. Жахливі умови тюремного життя не були секретом для суспільства. Франкові нікому було приносити передачі, адже всі, хто не боявся з ним спілкуватися, зазнали арешту. Особливо вороже ставлення до гуртківців спричинила хвиля арештів у січні–червні 1877 р. Провід “Просвіти” зі свого боку мав вагомі причини зайняти жорстку позицію. Поліція провела в канцелярії товариства низку обшуків, про які охоче написали всі москвофільські та польські газети з метою відвернути селян від товариства. Видавничий відділ вилучив твори Франка з редакційних планів “Просвіти”. Знайомство українського населення Галичини з творами молодого літератора через просвітянські видання відтягнулося на довгих чотири роки.

Відповіддю Франка стало видання “Дрібної бібліотеки”. Одразу після ув’язнення, в липні 1877 р. він писав Павликові: “Натепер головне діло у нас сама думка, головне завдання списателя – порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думку”¹⁶. Серія книжок з оригінальними та перекладними творами реалістичного змісту повинна була конкурувати з членськими книжечками “Просвіти”, забезпечити галицького читача книжками, яких не могли дати жодні інші видавництва¹⁷. На думку Франка, Галичина не витворила літератури в європейському значенні того слова¹⁸. Забігаючи наперед, скажемо, що конкуренція вийшла не на користь “Просвіти”. Впродовж трьох років Франко видав 14 пронумерованих книжечок, які стали популярними серед молоді, пробуджували інтерес до наукової і суспільної тематики, що було новим для Галичини. Видавці пішли далі “Просвіти” і в організації мережі розповсюдження: видання розсилалися до книгарень та окремих адресатів у Львові, Тернополі, Коломиї, Стрию і навіть у Відні. Потрапляла “Дрібна бібліотека” і на Наддніпрянщину, хоча царська цензура робила все для того, щоб не допустити її поширення¹⁹. Біографічне оповідання Франка “На дні”, яке увійшло до останньої, 14-ї книжечки серії, двічі виходило в перекладі польською мовою (1886 та 1888), пізніше чеською (1892) та німецькою (1903) мовами²⁰. Загалом схвальний відгук на це оповідання у газеті “Зоря” тільки загострив стосунки між молодим літератором і народовцями. Франко розцінив його як спробу керувати його думками і поглядами, в той час як він вважав необхідним звільнитися “з-під гнету авторитетів”²¹.

Видавничий відділ “Просвіти” в цей час визначався з читацьким призначенням своїх книжечок. Упродовж перших восьми років діяльності (1869–1876) товариство

¹⁵ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 245–246.

¹⁶ Іван Франко у критиці: західноукраїнська рецепція 20–30-х років ХХ ст. / [упорядник і автор вступного слова Микола Ільницький]. – Львів, 2010. – С. 84.

¹⁷ Возняк М. Жите і значіне Івана Франка. – Львів, 1913. – С. 15.

¹⁸ Франко І. Зібрання творів... – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 22.

¹⁹ Олесницький С. З-понад четвертини століття... – С. 143.

²⁰ Якимович Б. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів, 2006. – С. 60.

²¹ Франко І. Зібрання творів... – Т. 48. – С. 249–250.

видало 24 підручники, покликаних забезпечити вивчення всього комплексу шкільних дисциплін (латини, історії, математики, фізики і т. ін.). Однозначно це була справа великої ваги, адже єдина українська гімназія та школи різних рівнів не могли нормально функціонувати без підручників та методичної літератури. У 1876 р., якраз з появою на літературному полі Івана Франка, видавництво шкільних підручників взяв на себе “Краєвий фонд” при Шкільній крайовій раді. Після цієї події “Просвіті” слід було визначитися з читацькою аудиторією, оцінити потреби та рівень сприйняття суспільством запропонованої літератури. Просвітяни вирішили не формувати смаки потенційних читачів, не переобтяжувати їх надто складною лектурою, а видавати книжки, доступні для простого народу. Звідсіля і вибір жанру – альманахи та збірники, в яких можна помістити усе, що може знадобитися читачеві, найчастіше селянинові, у щоденному житті. У книжках були легкі для сприйняття художні тексти (короткі оповідання, казки, байки, анекдоти, загадки), популярні статті на літературні, медичні, господарські, історичні, релігійні теми, практичні поради. Просвітянські збірники, найчастіше хаотично впорядковані, нерідко містили передруки зі щорічних календарів або часописів. Про підбір матеріалів для просвітянських видань Франко згодом відгукнувся гостро: “Се кум Огоновського або сват Барвінського написав – значиться, мусить бути приняте і друковане, – а що се св. Пантелеймон або друга подібна дурниця – се нікого не обходить”²². Зміст просвітянських видань контрастував із виданнями Франка, метою якого було прилучити галицьке письменство до європейської літератури, довести, що “література мусить бути живописуванням сучасної суспільності, її життя, праць і змагань”²³. Для цього молоді видавці друкували переклади Еркмана-Шатріана, Золя, Байрона, поезії класиків європейської літератури (Гете, Гайне, Шеллі, Лермонтова та ін), власні суспільно-політичні студії.

Можливості для зближення Франка з просвітянами з’явилися наприкінці 1879 р. Восени почала виходити народова газета “Батьківщина”. Вона відповідала Франковим закликам писати про народне життя, через що швидко набула популярності серед селян. Із початком 1880 р. поряд із “Батьківщиною” народовці почали видавати газету “Діло”, задуману як альтернативу до москвофільського “Слова”. Літературний талант та популярність Франка пом’якшували ворожість просвітян-народовців. Однак, другий арешт письменника у березні 1880 р. відкинув ще на два роки початок тіснішої співпраці.

Серед освічених галицьких русинів росло переконання, що Франкова участь у будь-якому виданні є гарантією читацького успіху. “У нас нема здібнішого, живійшого і розумнішого робітника, як Франко”, – писав Іван Белей до Олександра Кониського. “Без Франка люба збірка була би нічим”, – твердив Володимир Левицький у 1885 р. Наталя Кобринська у листі до Франка висловила ще критичніше: “Я о “Зорі” звикло виражалася, що якби повитинати з неї все то, що Ви пишете, то сміло можна решту продати на вагу...”²⁴. Літературний талант Франка змушував народовців іти на компроміси з радикальною молоддю. Народовці також боролися за читачів, більшість з яких були селянами – потенційними членами

²² Франко І. Зібрання творів... – Т. 48. – С. 322.

²³ Там само. – Т. 49. – С. 17–18.

²⁴ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... – С. 206.

або “Просвіти”, або москвофільського “Общества ім. Качковського”. Обидва товариства засновували читальні по селах, бібліотеки яких були не рідко єдиним джерелом інформації, а отже і засобом впливу на українських селян. Радикали ж хотіли перехопити ініціативу в обох таборів. Для цього потрібно було заповнити ринок, а ще краще читальняні бібліотеки власними виданнями. Відсутність засобів та постійні конфіскації радикальних видань поліцією унеможлилювали це завдання. Залишався ще один шлях – принести свої ідеї через народовські видання. Та й розбіжності нерідко були відносними і проявлялися на рівні керівництва товариствами чи редакціями. То ж не дивно, що, незважаючи на неприязнь із боку редактора “Діла” і просвітянина В. Барвінського, Франко став дописувачем народовської газети, яка ставала популярною саме за його участі²⁵. Водночас, Франка запросили до роботи в часописах “Зоря” та “Зеркало”. Листування молодого, але вже знаного літератора засвідчує дві причини співпраці з народовцями: “дістати роботу літературну хоч на 50 р. місячно...” (з листа до М. Павлика 21 січня 1881 р.) та дати читачам “замість давних дурниць щось хоч троха живішого і поступовішого, ніж мовчати...” (з листа до М. Драгоманова 10 травня 1884 р.)²⁶.

Боролася за читача і “Просвіта” і, мабуть, тому відступила. Знаного народовця Юліана Романчука на посаді редактора просвітянського календаря замінив товариш Франка зі студентських років Володимир Левицький, уже відомий публіцист під псевдонімом Василь Лукич. Не дивно, що він залучив до співпраці над календарем свого друга і найпопулярнішого в Галичині літератора. Першим твором, який Франко опублікував у “Просвіті”, стало оповідання “Слимак”, надруковане під псевдонімом “Мирон”²⁷. Франко погодився на співпрацю, не тримаючи образи за виключення та не ставлячи умов щодо свого повернення.

“Просвіта” вживала заходів для розповсюдження своїх видань на українських землях Російської імперії. Також просвітяни намагалися поповнювати власні бібліотеки наддніпрянськими виданнями. Такий зв’язок “Просвіта” нерідко здійснювала через Франка. Отримані від М. Драгоманова книги він передавав до бібліотеки товариства²⁸. Франко відвідував збори товариства, однак у переліку присутніх відповідні протоколи його імені не реєстрували. Він стверджував, що сплачував також членські внески (перевірити цю інформацію не вдалося, позаяк у документах “Просвіти” зафіксовані тільки неплатники), та що “деякі впливові члени товариства прямо давали мені до пізнання, що все давно забуто і що я знов уважався членом товариства”²⁹.

Ідеологічних змін зазнавала і народовська громада. Утверджувала свої позиції і засуджувала консерватизм старшого покоління новопрйбула молодь, яка схилялася на бік Франка. Під її впливом розгорялися дискусії навіть серед членів-засновників “Просвіти”. А. Вахнянин вважав, що Франка можна приймати “яко робітника”, але недопустимо залучати до редакції народовської “Зорі”, бо він листується з Драгомановим. Ю. Романчук стверджував, що це не великий гріх, бо ж

²⁵ Франко І. Зібрання творів... – Т. 48. – С. 347.

²⁶ Свенціцький І. Суспільне тло творчості Івана Франка // Іван Франко у критиці... – С. 78.

²⁷ Календар товариства “Просвіта” на рік звичайний 1882 / зложив і впорядкував Василь Лукич. – Львів, 1881. – Річник 5.

²⁸ Франко І. Зібрання творів... – Т. 48. – С. 588.

²⁹ Там само – С. 325, 340.

і він донедавна до Драгоманова писав³⁰. Перемогу молоді знаменувало включення І. Франка до редколегії часопису. Однак перетворити “Зорю” на радикальне чи бодай компромісне видання Франкові не вдалося, хоч саме завдяки їй галицьке суспільство могло би прослідкувати еволюцію поглядів Франка, побачити бажання вести політику примирення, працювати з огляду на загальнонародні, а не на винятково партійні інтереси, довідатися про ідеї модифікувати теорію “фабричного соціалізму” Маркса, пристосувати її до умов аграрної Галичини. Накинута згори цензура привела до розриву не безхмарної, однак взаємно корисної праці 1882–1886 рр. Керівники “Зорі” заступали високі посади у “Просвіті”, відтак не дивно, що виділ товариства не відгукнувся на прохання Франка допомогти видати збірку власних оповідань, хоча тоді ж виділили 50 зол. рн. на видання збірки поезій улюбленцеві О. Партицького, поетові Маслякові³¹ (у “Відкритому листі до “Просвіти” (1892) Франко помилково зарахував цю подію до 1890 р.). Народовських цензорів Франко пізніше назве “ретроградними елементами”³² і надовго перейде працювати до польських газет. Видавничі портфелі народолюбських товариств недорахуються численних матеріалів, які були надруковані у часописах “Kraj”, “Przegląd Społeczny”, “Prawda”, “Kurjer Lwowski”.

У 1886 р., згідно з ухвалою виділу, редакцію календарів “Просвіти” змушений був залишити і В. Левицький³³. Франко вважав його крок закономірним “при тих страшних цензурних обставинах, які тепер панують в “Просвіті”. Відтак, новела Франка “Місія” з’явилася не в просвітянському календарі на 1888 рік, а в альманасі Василя Лукича “Ватра”. Цей альманас Франко розцінював як альтернативу до просвітянських книжечок і побажав видавцеві, “щоб видання твоє зробилося першим товчком до нового, свободнішого і поступового руху у нас, щоб було сигналом і для других – виломуватись з пут дотеперішнього шлендріану”³⁴.

Другим виключенням із “Просвіти” Франко вважав події 1886 р. Керівництво відмовило молодшим членам товариства у бажанні залучити Франка до праці у виділі та редакції видань, повернуло письменникові річну вкладку, заявивши, що не вважає його членом товариства³⁵. Такого звернення у протоколах засідань виділу не зафіксовано. Очевидно, молоді просвітяни не подавали письмового внесення, а висловили свої пропозиції у приватній розмові. Водночас, відмова не завадила голові “Просвіти” звернутися до Франка з проханням подавати свої матеріали до календарів³⁶. Ом. Огоновський особисто навідав Франка і попросив написати про радикальний рух для своєї “Історії літератури”, бо сам хоч дещо читав, та не зміг у цьому дати собі ради. Франко під час цієї зустрічі (квітень 1887 р.) переконував свого вчителя, що “ніякого соціалізму у нас не було і нема навіть в літературі, а

³⁰ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 540.

³¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7629. – Арк. 133.

³² Франко І. Зібрання творів... – Т. 41. – С. 150.

³³ ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7629. – Арк. 129.

³⁴ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 70.

³⁵ Там само – С. 325–326.

³⁶ Там само – С. 240.

була тільки критика інтелігенції з погляду інтересів народу³⁷. Незважаючи на розбіжності у поглядах, Ом. Огоновський розумів, що не рахуватися з Франком неможливо. Він уже був автором власних популярних збірок “Галицькі образки” (1885), “З вершин і низин” (1887), видавцем “Наукової бібліотеки”, дописувачем до усіх популярних видань. За підрахунками Я. Грицака, впродовж 1874–1886 рр. у переліку праць Франка було 572 назви, з них 115 – художніх творів³⁸. Його твори читали далеко за межами Галичини, що давало можливість вижити з літературної праці, не підлягаючи цензурі. Це завдання не було легким, адже, за твердженням Олександра Барвінського, читацька аудиторія вже знаного письменника була “дуже убогою, більше патріотичною, аніж грошовитою”³⁹. Постійна робота в редакції “Просвіти” могла би полегшити скрутне матеріальне становище Франка, однак виділ офіційно навіть не визнавав його членства в товаристві. Звернення про матеріальну допомогу на видавничі цілі подавали також друзі й учні Франка. Кирило Трильовський навесні 1889 р. звернувся до “Просвіти” з проханням допомогти у виданні збірки поезій молодих поетів. Головний виділ відмовив, обіцяючи закупити частину готових книжечок “під умовою, якщо твори, поміщені в тій збірнику, будуть відповідати тенденціям видань “Просвіти”⁴⁰. Франка просвітянські “тенденції” не задовольняли.

Образи з боку керівництва не відвернули І. Франка від співпраці з “Просвітою”. Вже до наступного календаря (на 1889 рік, укладеного не Василем Лукичем, а К. Паньківським, він подав вірш “Співакові” (під псевдонімом “Мирон”); у “Руському співанику” було надруковано його вірш “Сам по дорозі іду я...”, покладений на музику, а наприкінці 1888 р. окремою пронумерованою книжечкою “Просвіти” вийшло оповідання “Тава. Образок з життя підкарпатського народу”⁴¹. Отриманий від “Просвіти” гонорар (30 зол. рн.) за видання “Тави” Франко планував використати для продовження серії “Наукова бібліотека” в меншому форматі під назвою “Науково-літературна бібліотека”⁴². Новий, дешевший формат мав удоступнити видання для селян, зробити їх настільними книгами в читальнях, де Франко був частим гостем. Зміст задуманої серії (включно з “ною”, яка містила передруки з часопису “Житє і Слово”) істотно відрізнявся від просвітянських видань. “Просвіта” нерідко вдавалася до перевидань. Книжечка М. Михалевича “Пасіка” була популярною серед селян, то ж не дивно, що вона витримала чотири перевидання (1877, 1897, 1900, 1910). Однак доцільність другого накладу “Оповідання про жите святого великомученика і лікаря Пантелеймона” О. Огоновського (1891) замість збірки молодих поетів викликає сумнів. За словами Франка, з цієї книжки “галицький простолюдник міг вичитати, що у “[...] випадках хороби ліпше вдатися до шептухи або знахаря, що лічать самими словами, ніж до лікаря”⁴³.

³⁷ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / зладив М. Павлик. – Т. V (1886–1889). – Чернівці, 1912. – С. 160.

³⁸ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... – С. 369.

³⁹ Діло. – 1882. – № 1. – 2 січня.

⁴⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7629. – Арк. 240.

⁴¹ Там само. – Арк. 223.

⁴² Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 183.

⁴³ Там само. – Т. 41. – С. 446.

Дорогу до зближення відкрив 1889-й рік. Восени “Просвіта” разом з Науковим товариством імені Шевченка уклали угоду про спільне видання творів Т. Шевченка. В січні 1890 р. затвердили редакційний комітет, до якого увійшли Ом. Огоновський, О. Барвінський, О. Партицький, І. Франко та В. Коцовський⁴⁴. Відносини Франка з іншими редакторами ззовні виглядали непоганими. Огоновський готував біографію Франка для “Історії літератури руської”⁴⁵, доповнював її новими фактами, обіцяв надрукувати в “Зорі”, радив подаватися на докторат, але не у Львові, бо поляки чинитимуть перепони. Однак праця над “Кобзарем” швидко переросла в конфронтацію. Ом. Огоновський та Ю. Романчук пропонували розмістити твори Шевченка за жанровим принципом (думки, молитви, балади, епічні твори та ін). І. Франко відстоював хронологічний, надаючи великої ваги підготові текстів: звірці з автографами, вилученню не автентичних творів, які містилися у попередніх виданнях. Уважав за доцільне подавати різночитання з попередніми публікаціями, інформацію про першодруки. Першою ознакою майбутнього розриву редакційного комітету стала відмова “Просвіти” передплатити частину тиражу збірки оповідань, яку Франко вирішив видати власним коштом. Таким чином, він отримав би гроші на друк, а “Просвіта” – прибутки від продажу видання⁴⁶. У протоколі засідання Головного відділу від 5 червня 1890 р. сухо зафіксовано рішення: “Відмовлено просьбу п. Франка о пренумероване его повістей” та “Загурбувати п. Франка о зворот книжок”⁴⁷. Формальною причиною назвали “лихий стан фінансовий товариства”, однак вже через тиждень виділили 85 зол. рн. “комітетові займаючомуся вандрівкою молодежи” ремісничого товариства “Зоря”⁴⁸. Восени просвітяни вирішили зовсім усунути Франка та Коцовського з редакційного комітету видання творів Шевченка, однак прямо їм цього не говорили. Крім Ом. Огоновського, проти Франка виступив також К. Левицький. І. Франко довідався про засідання комітету в неповному складі та публічно виступив із протестом у часописі: “Ми маємо певну звістку про те, що на інтимній нараді народовців, при котрій не було давніх членів Шевченківського комітету редакційного, ухвалено змінити первісний намір і видати Шевченка обкросеного. Повне ж критичне видання готувлять українці в Росії. Очевидна річ, що коли це правда, то я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкרוювання Шевченка руки не приложу”⁴⁹. Стаття в “Народі” обурила Огоновського. Він вважав себе основною фігурою в редакції, писав біографію Шевченка для “Зорі”. Формальною причиною усунення членів комітету від НТШ Франка та Коцовського став розпуск редакційного комітету через проблеми з веденням спільних рахунків⁵⁰. “Кобзар” Т. Шевченка “Просвіта” видала у двох томах (чотирьох частинах) за редакцією Ом. Огоновського (1894, 1895). За влучним виразом Михайла Грушевського, Франко-науковець “не находив оточення, в котрім міг би працювати рівно і гладко, без тертя і перебоїв, а при тім незадоволеним зіставався потяг до суто

⁴⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7629. – Арк. 260, 267, 272.

⁴⁵ Возняк М. Матеріали до життєпису Франка... – С. 170–172.

⁴⁶ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 326.

⁴⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7629. – Арк. 296.

⁴⁸ Там само. – Арк. 299.

⁴⁹ Народ. – 1891. – № 7.

⁵⁰ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 285.

наукової праці...⁵¹. Власні ідеї щодо періодизації та текстологічного опрацювання творчої спадщини Т. Шевченка Франко пізніше реалізував у двотомному виданні “Кобзаря” (1907, 1908), яке підготувало Наукове товариство імені Шевченка у серії “Українсько-руська бібліотека”. Реалізував, незважаючи на те, що у 1892 р. через радикальні погляди до НТШ його теж не прийняли.

Твори непокірного письменника у просвітянських виданнях стали з’являтися частіше з поверненням до редакції товариства у 1890 р. В. Левицького. Без Василя Лукича літературна частина календарів “Просвіти” скоротилася майже удвоє, помітно зменшилася кількість художніх творів у книжковому репертуарі просвітян. Подібна тенденція загрожувала втратою читацького інтересу до просвітянських видань. В. Левицький розумів, що його запросили з метою повернути втрачене, а це дозволяло частково скинути з себе тягар цензури з боку керівництва виділу. Результат не забарився – до видань товариства 1890 р. увійшли твори І. Франка, Марка Вовчка, Б. Грінченка, А. Дольницького, Г. Квітки-Основ’яненка, Л. Глібова, С. Руданського, твори Г. Гайне у перекладах Лесі Українки, А. Кримського, М. Коцюбинського та багато іншого цікавого матеріалу.

Книжкою, яка була б однаково популярною у селян та інтелігенції, мала стати історична повість Франка “Захар Беркут” (1882). Однак автор не діждався її видання “Просвітою”, власником найширшої мережі читалень у Галичині, хоч знав, що селяни “залюбки читали “Беркута”⁵². Політичні суперечки в українському таборі завдавали ще більшої шкоди загальній справі просвіти народу в умовах реакційної польської політики, пов’язаної з приходом до влади у Галичині намісника К. Бадені. Політика неповаги до громадянських прав та особистих свобод привела до необгрунтованого арешту Франка з товаришами у 1889 р., яких відпустили через два місяці, не знайшовши підстав для покарання. Репресивні заходи проводилися по селах та читальнях “Просвіти”. 28 серпня 1890 р. в Коломиї розігнали загальні збори, скликані виділом товариства. Формальною причиною цього була відсутність вказаного на афіші часу початку їх проведення. До Коломиї з’їхалися представники філій з усього краю, однак це не завадило поліції погрожувати зброєю голові “Просвіти” Ом. Огоновському⁵³. Проголошення політики “нової ери” не принесло бажаного порозуміння з поляками, а тільки загострило відносини між народолюбцями і радикальною молоддю, яку підтримував та об’єднав у політичну партію (РУРП) І. Франко.

У 1892 р. Франко вкотре звернувся до “Просвіти” з проханням прийняти його у члени товариства. На загальних зборах товариства відповідний запит від імені І. Франка і М. Павлика зробив молодий адвокат Микола Лагодинський. Прохання Франка та його товариша не задовольнили. Найкритичніше виступив провідник народолюбців Кость Левицький⁵⁴. Окрім нечисленної молоді, яка не мала впливу на ухвалу зборів, за Франка заступився хіба що Йосип Заячківський. “Він має великі хоби, але й має талант”, – сказав о. Йосип і навіть у своїй промові ставив Франка у приклад сучасній молоді. Священик із Лопянки, меценат та єдиний із не львів’ян член-засновник “Просвіти” користувався авторитетом, однак навіть

⁵¹ Грушевський М. Апостолові праці // Іван Франко у критиці... – С. 28.

⁵² Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 406.

⁵³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий, 2007. – Ч. I–II. – С. 195.

⁵⁴ Літературно-Науковий Додаток “Нового Часу”. – 1938. – № 15 (27). – 18 квітня.

його прохання не задовольнили. Співпраця І. Франка з товариством припинилася на довгих шість років. Франко розпочав випускати “Хлопську бібліотеку” (1896), поширював свої ідеї через створену ним мережу періодичних видань “Народ” (1890–1895), “Хлібороб” (1891–1895), “Громадський Голос” (1892–1939), “Жите і Слово”, “Радикал” (1895–1896) та ін. На переломі століть він писав: “Історія нашого українського національного руху в останніх двох десятиліттях пригадує нам образ того заклепаного народу, змушеного пробивати велику віковичну скалу, яка ділить його від свободних, повноправних, цивілізованих націй [...] Скільки важкого зусилля! Скільки душевних і фізичних мук! Скільки розбитих надій, розтоптаних екзистенцій, загинулих талантів, змарнованих сил і характерів! І як помалу, важко, майже мікроскопічно йшли перші кроки! І як малі й досі наші здобутки, осягнені нами результати в порівнянні до того, що за той час осягли наші сусіди, в порівнянні до тої конкуренції, яка на кожному кроці грозить нам з їх боку!”⁵⁵.

Відновлення співпраці Франка з “Просвітою” засвідчило видання та популяризація товариством його книжки “Панщина і її скасоване в 1848 р.” (1898). У 1894 р. головою товариства обрали незмінного члена Головного відділу, посла до Сейму Юліяна Романчука. Навесні 1898 р. товариство ініціювало відзначення 50-річчя скасування панщини в Галичині на загальнонаціональному рівні. Почин підтримали всі без винятку культурні установи та політичні партії. Для інформування народу про вагу цієї події “Просвіта” вирішила видати окрему книжечку і безкоштовно розіслати її по своїх читальнях. Найкращою працею визнали ґрунтовну розвідку Франка, написану на матеріалах особистого архіву третього голови “Просвіти” В. Федоровича. Взаємному порозумінню сприяло утворення Української націонал-демократичної партії (1899), в лавах якої об’єдналися прихильники національно-радикального крила РУРП та народовці – члени “Народної Ради”. Лідерство у народовському русі голови “Просвіти” Ю. Романчука зблизило їхні позиції з націонал-радикалами. І. Франко, І. Белей, К. Левицький, Ю. Романчук, М. Грушевський та ін. стали провідними діячами однієї політичної сили, яка базувалася на національній платформі, поєднала різні верстви суспільства, а відтак стала першою реальною силою, здатною протистояти польському натискові у Галичині. Формально членство Франка у “Просвіті” не відновлювали, його ім’я не фіксує ані “Алфавітний покажчик членів товариства “Просвіта”⁵⁶ ані “Книга реєстрації нових членів”⁵⁷. Водночас, з початком ХХ ст. Франко майже щороку публікував свої твори у просвітянських виданнях.

Визнанням неабиякої заслуги Франка у розгортанні роботи просвітянських читалень можна вважати замовлення товариства укласти “Вибір деклямацій для руських селян і міщан”. Підготова Франком популярних видань, участь у ініційованих “Просвітою” святах свідчить про визнання ним доробку товариства у напрямку розбудови мережі читалень та впливу на селянство. Саме цю роботу він вважав головною ланкою діяльності “Просвіти”, стимулював її, незважаючи на величезну зайнятість у видавничих планах НТШ, де він міг реалізувати себе як науковець. З обранням головою товариства Петра Огоновського (1906) виділ створив низку комісій, які відповідали за різні напрями роботи. Франкові твори все частіше

⁵⁵ Грушевський М. Апостолові праці... – С. 26.

⁵⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 778.

⁵⁷ Там само. – Спр. 775.

потрапляли до просвітянських видань. У 1912 р. “Просвіта” видала окремою пронумерованою книжкою твір В. Гюго “Ватерлоо” у перекладі Франка з передмовою (чис. 366, 64 с.), у 1913 р. – схвалила пропозицію видати “Притчі” письменника⁵⁸, однак на заваді стало воєнне лихоліття.

Формальне відновлення членства Франка у товаристві відбулося саме за головування П. Огоновського. Щорічні загальні збори, заплановані на 8 червня 1908 р., готувалися дуже ретельно. “Просвіта” відзначала свій 40-літній ювілей. Збори відбулися в Народному Домі у присутності представників філій та великої кількості гостей. Документи товариства ретельно зафіксували усіх присутніх. Івана Франка на них не було⁵⁹. Важко хворий, він ще у вересні виїхав на лікування до Хорватії у м. Ліпик. Повернувшись до Львова, Франко продовжив лікування, відтак не зміг прийняти запрошення товариства. Від імені Головного відділу до загальних зборів звернувся Євген Озаркевич з проханням “іменувати пп. Михайла Грушевського, професора університету, Д-ра Івана Франка, літератора і совітника Двору Григорія Кузьму за їх визначні заслуги коло добра нашого народу Почесними членами Товариства”. Присутні схвалили пропозицію “серед довготривалих оплесків і повстання з місць”⁶⁰. Відповідні грамоти передали Франкові, однак активній діяльності у товаристві, яке, нарешті, офіційно визнало та належно оцінило заслуги письменника, завадила важка хвороба.

У 1913 р. “Просвіта” спільно з НТШ ініціювала відзначення 40-річчя літературної діяльності І. Франка. Урочистості у Львові тривали три дні і ще довго продовжувалися по читальнях та філіях товариства. Ювілейну статтю про заслуги поета “Просвіта” помістила в найпопулярнішому серед селян виданні – щорічному календарі⁶¹.

Розгубивши свій провід по фронтах, еміграціях та Сибіру в роки Першої світової війни, “Просвіта” в березні 1916 р., незадовго до смерті Франка, зробила спробу відновити роботу. Давній товариш поета, що втретє повернувся до редакції товариства, Лукич-Левицький підготував до друку календар товариства на 1916 рік і помістив у ньому вірші Франка “Царські слова”, “Три стирги”, “Будьмо!” та “А ми з чим?”. Ці поезії стали останніми прижиттєвими творами Франка, які опублікувала “Просвіта”. На винятковій ролі Франка для галицького суспільства наголошував некролог у щорічному календарі товариства на 1917 рік⁶². Незважаючи на воєнне лихоліття, Франкова смерть викликала відгомін не тільки в Галичині, а й у світі. За підрахунками Ярослава Гординського⁶³, у травні 1916 р. з’явилося близько 230 статей про Франка, з них 120 німецькою, російською, польською, чеською, угорською, французькою та іншими мовами. Приблизно 90 статей опублікувала українська преса. У більшості публікацій Івана Франка порівнювали з Мойсеєм, що добровільно взяв на себе важку і невдячну ношу народного пророка.

⁵⁸ ЦДАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7629. – Арк. 97.

⁵⁹ Там само. – Спр. 778.

⁶⁰ Там само. – Оп. 2. – Спр. 6503, с. 99.

⁶¹ *Возняк М.* Іван Франко // Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта” на звичайний рік 1913 / ред. Ю. Балицький. – Львів, 1913.

⁶² *Радзикович В.* Іван Франко // Український ілюстрований календар товариства “Просвіта” з термінарком і літературно-науковим збірником на звичайний рік 1917 / ред. В. Левицький. – Львів, 1917. – С. 136–137.

⁶³ *Гординський Я.* Сучасне франкознавство (1916–1932) // Іван Франко у критиці... – С. 58.